

Dr. Cser Ferenc

Queanbeyan, NSW, Ausztrália

A mellérendelő emberi viszony szerepe a magyar nemzet történetében

Alárendelés és mellérendelés

Az ősrégészet arra tanít minket, hogy az *ember* lényegét a közösségei jelentik. Visszatekintve több mint egy millió évet, az embert mindig csoportban, közösségekben találjuk meg. Tevékenysége is közösségi volt, telephelyein mindenütt emberi csoport és nem magányos személy nyomait leljük meg.

A közösségen belül az emberek egymáshoz kapcsolódnak és ez a kapcsolati viszony alapvetően – szélső értékeit tekintve – két féle lehet: az egyikben az emberek egymástól való függősége egyirányú, azaz az egyik a másikkal alárendelt, a másikban ez a viszony egyenértékű, azaz egyik sem alárendelt a másikkal szemben. Az előbbit szinte valamennyi mai társadalmi csoportban megtaláljuk, az utóbbit a kérdéses. Az előbbit alárendelő, az utóbbit mellérendelő emberi viszonyoknak nevezzük.

Társadalmi vitákban igen gyakran halljuk azt a véleményt, hogyha egy csoportban tevékenykedő embernek nem mondják meg, hogy mit és hogyan kell csinálnia, akkor a csoport, amihez tartozik szervezetlenné, tevékenységük összevisszává, anarchikussá válik. Ezért csoportos tevékenységben mindig kell legalább egy személy, aki a csoport felett állva kérdésekben dönt, utasít és végrehajtat. Ennek a rendnek szélsőséges megnyilvánulása a modern kori hadsereg – főleg háborúban – ahol parancsláncon függnek a végrehajtók és az egyes személy a mechanizmus alsóbb rétegeiben pusztán csak egy csavarként működik, egyéniségét elveszítve csupán végrehajt. A bajor hadsereget a XVIII. században ezen elv mentén szervezték át és hatékonyságában akkor messze felülmúlta a kor hadseregeit.

Csakhogy az emberiség életét nem a háborúk jelentik – még ha a modern kori történelem nem is más, mint háborúk története – hanem a viszonylag békés teremtő tevékenység. A kérdés, hogy ott is a kemény hierarchiának kell-e érvényesülnie? – tekintve, hogy az emberi teremtő tevékenységnél is mindig emberi csoportok együttes tevékenységét észlelhetjük, nagyon ritka, hogy egyes emberek, magányosan teremtenek társadalmi értékeket (még ha ez elő is fordul, nem ez a meghatározóan jellemző) ez a kérdés alapvető.

Válaszom, hogy *nem*. Példa rá a hagyományos magyar társadalom, aminek műveltségéről **Lükő Gábor** 1942-ben kiadott könyvében¹ így ír:

„Két különböző szempontot érvényesítenek egy időben a magyar alkotások a mellérendelés értelmében.” (Kiemelés tőlem). (p:194)

„A magyar művész a közeli dolgokat lenyomta a látóhatár alá, a távoliakat meg fölébe emelte és felrajzolta az égre.” „A tér, ill. a sík ilyenforma kitöltése is a keleti ember mellérendelő észjárásából következik.” (Kiemelés tőlem). (p:189)

Zétényi Zsolt², könyvében a 17. oldalon idézi Kocsis Istvánt³, aki így ír:

„Ne feledjük: a régi korokban azért volt sok a törvénytisztelő ember, mert a Szent Korona-tan nem az alattvalói tudatot, hanem a Szentkorona-tagság közjogi fogalma meghatározta felelősségérzetet, valamint az egyenrangúság és a méltóságteljes magatartás kultuszát erősítette; mert az országlakosi magatartásban a mellérendelés és nem az alárendelés elvének az érvényesülését segítette elő.” (Az aláhúzott rész az én kiemelésem.)

Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a Szent Korona-tan már **Könyves Kálmán** idején megjelent, azaz nem a modern idők terméke, elképzelhető, hogy már a magyar államalapítással is egyidős – esetleg a tanba foglalt gondolatok, felfogás azt jóval meg is előzik. A Lükő Gábor által említett gondolatok forrása meg a magyar műveltséget jellemzően messze az államalapítás elé helyezhető és ezzel máris kifeszül előttünk egy hatalmas történelmi távlatú gondolat.

Hol találkozunk a magyar népi műveltségben a mellérendeléssel? Hol tudjuk megragadni annak jellegzetességeit?

Mindenekelőtt nyelvünkben, nyelvi emlékeinkben, népi ábrázoló művészetünkben, egész gondolkodásmódunkban.

1. Magyar nyelv mellérendelő jellege

Mit jelent, hogy nyelvünk mellérendelő jellegű? Ezt a fogalmat csakis más nyelvekkel összehasonlítva érthetjük meg. Jellegzetes ellenpélda az angol nyelv. Az angol nyelvekben – mert ma már többről beszélhetünk, hiszen éppen az alárendelő jellegénél fogva manapság már a háttérkultúra ismerete nélkül egyre nehezebben érthető meg. **G. V. Child**⁴ fejtette ki, hogy az indoeurópai nyelvek alárendelő jellegének köszönhető ezen népek sikeressége. Alárendelő – ez a hódító életmódja, felfogása. Az ismert magyar történelem nem bővelkedik a hódításoktól, nem jellemzi az alárendelő, főként nem a másokat megalázó társadalmi gyakorlata. Merthogy a magyar gondolkozást kifejező nyelvre sem a fogalmak egymás alá, hanem sokkal inkább az egymás mellé rendelése jellemző. Ez pedig a hihetetlen gazdag képző és ragkészletének tulajdonítható. Minthogy a szavak értelmét, mondatbeli szerepét az esetek túlnyomó többségében a szó a képzőivel és ragjaival egyetemben meghatározza, a mondatbeli helyükkel olyan érzelmi és hangsúlyozási sajátságokat fejezhetünk ki, amelyet más nyelvekben csak bonyolult körülírással.

A ragokkal és képzőkkel a magyar nyelv szinte minden új fogalomra alkothat szó, ezért az ősi szókészletét sokkal jobban megőrzi, mint a környező nyelvek, hiszen az egy, vagy kétszótagú alapszóból bármit képezhetünk: főnévből igét, jelzót, határozót, igéből főnevet, jelzót, jelzőből igét, határozószt és folytathatnánk. Nyelvünk a matematikai gondolkozást segíti elő – ahol megint csak nem az alárendelés a meghatározó, hiszen ott a fogalmak kölcsönhatása rendkívül fontos lehetőség. Alárendelésben a fogalmak egymás alatti rendbe foglalhatók, ahol a felettes meghatározza az alattibbat de az utóbbi nem hat vissza az előbbire.

Ki kell emelni, hogy a magyar ember az istenét tegezi. Ellenben – talán a Habsburg idoszaktól kezdődően, ezt nem tudom – meghonosodott a magázódás, önözés, kendezés, ami a magyar nyelvtől idegen ((ön)maga, kegyelmed,

stb....). Mindenképp germán hatásnak vélhető, mert a nem germán területeken a felettést a többes szám 2. személyeként szólítják meg, a németben pedig annak 3. személyeként. Ez a második személyt harmadikként megszólító mód erőltetettnek tűnik a magyar nyelvben. Viszont Istent közvetlenül szólítjuk meg és ez a mellérendelő szemlélet egyik jele.

2. Magyar mesék, regék mellérendelő jellege

A magyar nemzet mese, rege, dal és példálódzó mondóka készlete hihetetlenül nagy. Még ha nem is számítjuk külön a hasonló tartalmú, hasonló lényegű regéket, meséket és dalokat, merthogy egy azonosnak különböző változatát jelentik, akkor is a magyar nyelvű készlet önmagában messze meghaladja Európa népeinek teljes hasonló készletét. A magyar mesék oktató, tanító történetek. Már első ránézésre is hihetetlen mértékben különböznek a környező népek, nyelvek meséitől. Még pedig abban, hogy tartalmukat tekintve nem a harcias, másokat megalázó, rabigába hajtó agresszív hősről szólnak, hanem zömmel meg sem nevezett egyszerű emberekről – még ha némelyiket akár királynak is tekintenek. Ugyanis az ilyen királyoknak nincsen olyan jogosítványuk, mint pl. a germán mesék királyainak. Nem különülnek el a környezetüktől. Jellegzetes például szolgál a *Mindent látó királylány* meséje, melyet a görög, ill. latin mitológia *Csodálatos Atalantájával* mérhetünk össze.

A magyar népmese hőse pásztor- vagy kondásfiú, aki a királylány kezéért pályázva, az útja során segít madaraknak, a halmak, majd kigyomlálja a tüskés rózsabokrot. Az alárendelő szemléletű 'mesében' a királylány kezére pályázó fiú származása kiemelkedően fontos – isteni – ahogy Atalanta királylányé is és útja során az istenek kegyeit kell megnyernie. Kap is három aranyalmát, amit az aranyat kedvelő Atalanta elé kell dobnia a futóverseny során, mire ő megáll, felszedi és a fiú így nyer előnyt.

Nem úgy a mellérendelő mesében, ahol a fiúnak el kell rejtőznie a mindent látó leány elől és ebben segítenek neki azok, akiket útja során kíségtett: a sas a Nap mögé viszi, a hal a Tisza fenekére – ám a királylány mégis meglátja őt. Az utolsó próbán a rózsabokor magába fogadja, és egy szál rózsát növeszt ki belőle, amit a királylány a mellére tűz – és nem látja a kisfiút! Aki közel van, az nem látható! Az egyik mese változatban ez után ez olvasható:

*“A királykisasszony kiáll a tornáczra, tekint a napba: nincs, tekint a vízbe: nincs, tekint a kőbe: nincs, tekint a fába: nincs.”*⁵

Apja kérdésére ugyanezeket a királylány éloszóban is megismétli. Nem nehéz itt fölismerni, hogy a négy világelemlről van szó, csak a levegő helyett itt a növény jelenik meg. A mese záró mondandója pedig: *Te az enyém, én a tied* egyértelműen a mellérendelést igazolja.

És innen egyértelműen tudjuk, hogy a mese a lélekről szól, és nem a hatalomról, amiről a görög, a római mítosz szólt. Egyben azt is, hogy a két történet valóban szervesen összefügg: a magyar mese a mellérendelő, a görög/római az alárendelő szemléletet fejezi ki.

Ezzel érkezünk el a lényeghez: *a magyar mellérendelő szemlélet a lélekhít ősi megjelenítése.*

3. Magyar néplélek mellérendelő szemlélete

A magyar hitvilágot többen és több oldalról próbálták felderíteni. Egyetlen megállapítás volt csak, ami általánosan elfogadottá vált: az ősi magyar hitvilágban nincs nyoma több istennek!

A magyar népi regékben és mesékben semmi utalás sincs több istenre. Nincs megnevezett istenség sem. Személy- és helyneveinkben az Isten szó alig-alig fordul elő⁶. Mégis, ha az Isten megjelenik, akkor az egy és egyetlen. A *Halotti beszédben*⁷ az *isten* szó többször is így, ebben az írásmódban található meg. Az Isten gyakorlatilag nem szerepel a mondákban, regékben, holott a hős, ha fohászodik, erőt kap. Amitől segítséget kap, az egy kozmikus jelenség, ami leginkább az ember belsejét tölti ki és nem egy külső – és főleg nem hatalmi – tényező. Sokkal inkább a lélek és a lelki szimbólumok látszanak, semmint egy uralkodó, antropomorf személyiség.

Ipolyi a magyarok ősi hitét *természetelem őseredeti tiszteletének* nevezi⁸. Hasonlóan vélekedik **Magyar Adorján** is⁹. Nincs a magyar népi emlékezetben totemisztikus eredetmonda. Nincs istenektől való származtatás. Nincs Istennek való alárendeltség. Az egyszerű ember, ha erre sor kerül, közvetlenül és tegezve szólítja meg az istenét, ami nem egy személyiség, hanem valami egészen más. Nincs szükség arra, hogy az isteni 'hatalmat' a földre levezessék, mert ez nem hatalom, nem uralmi jellegű. Nincs égi hatalom jelképe, nincs igazi értelemben vett, fölkent, isteni eredetű király sem. A mesék királyai emberek, talán nemesebbek, mint a mese hőse, de nincs égi eredetű jogosítványuk. A hős gyakran beemelődik a királyi hatalomba és ennek alapja megint csak az esze és az embersége¹⁰. Nincs mágikus erejű fegyver. A népmesevilágban a problémákat általában a tudás és nem a fizikai erő oldja meg. Ha fegyver a problémát megoldó eszköz, akkor ott is az ember erkölce, stabilitása, következetessége és *embersége* a meghatározó tényező, elem.

Ezt Lükő úgy értelmezi, hogy:

*“A magyar és a keleti teremtésmondákat Kálmány Lajos hasonlította össze először. Azóta a finn folkloristák megállapították, hogy ezek a mondák mind babiloni, iráni eredetűek. Erre vall dualisztikus felfogásuk: a jó és gonosz lélek szembeállítására is. A Kalevala megfelelő része nem ismeri a dualizmust s elég primitívnek látszik, mégis idegen, skandináv eredetűnek tartják a finn folkloristák. Lehet, hogy az urál-altáji népeknek valóban nem volt semmiféle teremtésmondájuk, mert időérzékük és történelmi tudatuk sincs.”*¹¹

Lükő Gábor kimutatja azt is, hogy a népi képi ábrázolások gyakorlatilag mindegyike a lélekelemek ábrázolását jelenti. Kiemeli, hogy

*“Az ‘elemeket’: a szelet, tüzet, vizet, földet csak az elvont gondolkozású indo-germán népek személyesítették meg. Nálunk az elemek mindig egy ismeretlen: a lélek szimbóluma csupán. A magyar embert és urál-altáji rokonait a lélek mindig a maga primitív valóságában érdekelte, elszakadva testétől, a halál pillanatában.”*¹²

Márpedig ennek megfelelően az ember lényegét a testének és lelkének egysége alkotja, azaz a test és a lélek egyenértékű, mellérendelt kapcsolatban állnak. Egyik sem áll meg önmagában: ha a testet elhagyja lélek, akkor az ember már nem ember, hanem tetem.

4. Ősi magyar törvénykezés a mellérendelés szellemében

Hogy milyen volt a magyar társadalom törvénykezése a keresztény állam alapítása előtt, arra vonatkozóan nincsenek közvetlen írásos adataink. Mégis, népmeséink, és a későbbi Szent Korona Tan (Szentkorona Eszme) erre vonatkozóan is megengednek következtetéseket.

A Magyar Királyságot létrejöttékor alapvetően szigorúan alárendelő szemléletű, hűbéri rend szerint létező társadalmak vették körül. Abban a legfőbb birtokos a társadalom feje, a király, ill. királyságok tömörülése esetén a császár. A király birtokokat adományoz a királyi családhoz tartozó hercegeknek, majd a nemesség felsőbb rétegének, a grófoknak, majd lefelé a nemesség alsóbb rétegének a báróknak. A magyar nyelv ezen társadalmi szerepkörök megnevezésére nem rendelkezik szóval, de a legfőbb urat, a királyt sem saját szóval nevezi meg.

A Magyar Királyság létrejöttékor már találkozunk nemesekkel, de azok nevei arról árulkodnak, hogy nem a magyar nyelvű társadalomból származnak. Leginkább germán, latin, turk nevekkal találkozunk és ezen nemesi csoportokban a családi háttér, a származás, a klánhoz tartozás rendkívüli fontos volt, ami ott az alárendelést igazolja.

Ugyanakkor az árpád-kori levéltárak irataiból a földműves lakosság neveinél nem találkozunk családnévvel, klán névvel, nemzetségnévvel. A nevek mégis magyarul értelmezhetők.¹³ A falvak lakói, az ún. 'várjobbágyok' alkották a magyar nyelvű lakosságot. A származás ilyen mértékű mellőzése a mellérendelő szemlélet egyik kiemelt sajátossága: *nem az a fontos, honnan jöttél, hanem az, hogy ki vagy.*

A családnevek a magyar nyelvű területen a XIII. századtól terjedtek el – föltehetően a nem magyar szemléletű adminisztráció igényeinek megfelelően.

A Szent Korona Tan első felszíni megjelenése **II. Endre Aranybullájában**¹⁴ ismerhető fel. Ebben a király szerződést köt a népével – elsősorban annak vezető rétegével – és ezzel a hűbéri rendben hagyományosan elfoglalt helyzete megroppan: ezentúl az ország és annak népe nem a legfőbb hűbérúr birtoka, hanem a Szent Koronáé, melynek feje a király, és a teste az ország teljes lakossága, nemre, vallásra és származásra való tekintet nélkül. A király ezért a társadalom bizalmából uralkodik, nem védik isteni törvények. Amennyiben alkalmatlanná válik a társadalom feje szerepkörre, egyszerűen eltávolítható – míg ugyanez a hűbéri rendszerben általában gyilkossággal oldható csak meg. De nem csak a hűbérurat kell megölni, hanem annak öröklő utódait is ki kell irtani, hogy új hűbérúr léphessen fel – és ez a magyar társadalom számára teljesen idegen.

A magyar történelem során mégis az tapasztalható, hogy a Magyar Királyság árpádházi királyainak zöme nagyon rövid ideig uralkodott, túl rövid ideig ahhoz, hogy a királyi tapasztalatait utódjára testálhatta volna és gyanúsan sokan közülük nem természetes halállal távoztak az életből, ahogy ezt **Grandpierre**¹⁵ alaposan elemzi és kimutatja.

A magyar faluról kevés adatunk van. Mégis megdöbbentő, hogy **Mária Terézia** korában¹⁶ – amikor a nyugati hűbéri rend a Magyar Királyságra is teljes mértékben kiterjedt – a falvak harmada még faluközösségekben élt – és ez minden-

képpen azok mellérendelő szemléletének a tükre. Ezt a helyzetet számolta fel a Habsburg hatalom és a két és fél évszázaddal korábban **Werbőczy** által átdolgozott Szent Korona Tanra alapozott törvénykezés alapján vált a falusi lakosság a nemesség birtokává.

A társadalom mellérendelő szemlélete azonban továbbra is fennmaradt és vezetett később az 1848-as társadalmi átalakuláshoz, amit a Habsburg császár aztán külső katonai erővel igyekezett érvényteleníteni – mérsékelt sikerrel.

4. A mellérendelő szemlélet és az eurázsiai környezet

A mellérendelő szemlélet – minden jel szerint – az emberi társadalom ősi szemléleteként alakult ki. A jégkorszakok idején Euráziában a tundrán, vagy a jeges sztyeppén emberi társadalom úgy képtelen lett volna megélni, hogy nem tekintik egymást társnak, nem együttesen cselekszenek, ha nem mellérendelő a szemléletük. A régészeti adatok nem is mutatnak mást, mint az egyenértékűséget. Nagyon ritkák azok a leletek, amikor egy-egy ember sírjában kiemelkedően különböznek a sírmellékletek másokétól. Az egyik ilyen példa Sungir ember sírja¹⁷, akiről többen feltételezik, hogy fejedelem volt, valamiféle király, vagy hasonló.

Az alárendelés jellegzetességei legkorábban a sztyeppén ismerhetők fel – a Volga kanyar környékén – ahol a Kr. e. 5. évezredből származó egyik sírban¹⁸ gyermek csontjai mellett emberölésre alkalmas kőkest találtak, mindamelllett a sír kiemelkedő pompáról tanúskodott. A sír a kurgán műveltséghez tartozott és utána erre a műveltségre volt jellemző a kifejezett társadalmi tagozódás, gazdag és szegény ember sírja. A legfőbb méltóságot hatalmas halmok (kurgán) alá temették és bár ezek zömét az utókor kirabolta, a maradványok rendkívüli gazdagságot – mindamelllett emberáldozatot – jeleznek. A magyar népi műveltség tárházban az emberáldozatnak nincs nyoma, sőt, határozottan tiltott, ha szóba is kerül.

5. Összefoglalás, következtetések

A magyar társadalom mellérendelő szemlélete a sajátja, az ősi emberi szemlélet egyedüli itteni maradványának tekinthető. Euráziában a szemlélet maradványai még számos helyen fellelhetők – elsősorban pl. a buddhizmus szemléletében, meg a kínai filozófia magjában – mégis a társadalmi berendezkedés közepesen, vagy szigorúan alárendelővé vált. A tapasztalat, hogy a mellérendelő szemlélet külső hatásokra, hódítás nyomán alárendelővé válhat, de ahol az alárendelés kialakult, abból mellérendelés már nem jöhet létre.

A sztyeppé szemlélete – ahogy a kurgán is igazolja – több mint 6 évezrede alapvetően alárendelő. A sztyeppé lovas népei – ide értve a Kr. e. I. évezredben a sztyeppét uraló szkitákat is – terjeszkedtek aztán Euráziában és vitték az alárendelő szemléletet és gyűrtek maguk alá a hagyományos mellérendelő társadalmakat. A Kárpát-medence társadalma azonban megőrizte mellérendelő szemléletét – és most, a keményen alárendelő környezetben is konokul ez a szemlélet uralja a magyar gondolkozást. Ez a szemlélet nem jöhetett a sztyeppéről, ez a Kárpát-medence régészeti adatokkal alátámasztható ősi szemléletét jelenti, ami a Magyar Királyság történelme során is konokul megmaradt.

Jegyzetek

- 1 Lükő (1942) Gábor *A magyar lélek formái* (Budapest)
- 2 Zétényi (1997) Zsolt: *A Szentkorona-eszme mai értelme*. Püski, Budapest.
- 3 Kocsis (1966) István: *A Szent Korona tana. Múltja, jelene, jövője*. 2. jav. kiadás, Püski. Budapest,
- 4 Childe (1926), Gordon V.: *The Aryans, A Study of Indoeuropean Origins*. Kennikat Press, London. p.: 5
- 5 *Világszép Népmesék*, Móra, Budapest, 1962., p.: 109.
- 6 Ipolyi (1853) Arnold: *Magyar mythologia*. Magyar Kultúra, 1977., p.: 83. Istenmező egy ritka kivétel.
- 7 Glatz (1996) Ferenc: *Magyarok Krónikája*, 2. Kiadás, Officina Nova, Budapest. , p.: 89.
- 8 Ipolyi (1853) , p.: 264.
- 9 Magyar (1995) Adorján: *Az ősműveltség*. Magyar Adorján Baráti Kör, Budapest., pp.: 17-19.
- 10 Lásd pl. a *Zöld Péter* c. népmesét, Kovács (1994), pp.: 102-105. és annak egy másik változatát: *Mindent látó királylány* címűt *Világszép Népmesék*, p.: 110.
- 11 Lükő (1942), p.: 78.
- 12 Lükő (1942), p.: 30.
- 13 Nagy (1987), Sándor: *A Magyar Nép Kialakulásának története*, Hídő Baráti körének Kiadása, Garfield.
- 14 *Az Aranybulla magyar fordítása és latin eredetije*. A szöveget másolatban kaptam, ami egy általam nem ismert könyv 23.-47. oldalait tartalmazza. Ebben az Aranybulla Nagy Lajos király által megerősített szövegét olvashatjuk, amit 1351 december 11. napján szentesített.
- 15 Grandpierre (1991), K. Endre: *Királygyilkosságok*. Titokfejtő, Budapest
- 16 Lánczy (1878) Gyula: *A faluközösségek eredete. Ősi család és tulajdon*. in: *A magyar néprajz klasszikusai; Az ősi társadalom magyar kutatói*, sz. Ortutay Gyula. Gondolat, Budapest, 1977. pp.: 224-332.
- 17 Mellars (1998), Paul: *The Upper Paleolithic Revolution*, in: *Prehistoric Europe*, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 42-78. pp.: 65-67.
- 18 Mithen (1998) Steven J.: *The Mesolithic Age*. in: *Prehistoric Europe*, Ed. B. Cunliffe, Oxford Univ. Press, Oxford. pp.: 79-135. , p.: 125.

